

birodalmat mi tartotta össze egészen a napóleoni időszakig. Volker Press 1989-ben megjelent tanulmányát a szerkesztő joggal válogatta ebbe a részbe, hiszen a szerző a porosz–osztrák dualizmus mellett a császár-rendek dualizmusát is bemutatta mint a birodalom alapvető jellegzetességét. Tanulmányában a birodalmi gyűlést az abban részt vevő államok kommunikációs csatornájaként villantja fel, ami ismételten az információk, az érdekvégyesítés, a politika működésének alapvető elemeinek az elemzéséhez vezetett. A blokk és a kötet utolsó tanulmánya a szerkesztőnek 1992-ben megjelent tanulmánya, ahol elsődlegesen a korszak nagy kérdését, a konfesszionális és a birodalom viszonyát tárgyalta. A vallás, a felekezeti pluralizmus a rendi összefogás egyik legfontosabb elemeként mutatkozik be ebben a történeti kutatásokba alapvetően beépült tanulmányban. A tanulmány főként a politikai akarat ellenére létező és a császári politikától független evangélikus rend működésének fontosságára mutatott rá.

Az olvasóban felmerülhet, hogy a mai digitális világban szükség van-e olyan kötet kiadására, amely szöveggyűjteményként áll az oktatás rendelkezésére. A saját véleményem az, hogy e kötetnek nem a kizárólagosság volt a célja, hanem az iránymutatás, amit az is jól szemléltet, hogy a mellékelt bibliográfiában valóban kézikönyv jelleggel kiváló válogatás is rendelkezésére áll azoknak, akik – felbuzdulva a kötetben talált progresszív írásokon – tovább akarják mélyíteni tudásukat. Mindez a sorozatban azóta évente megjelenő következő kötetekről is biztossággal elmondható. A kötetek kiválóan válogatott tanulmányokat tartalmaznak, és ugyan felmerülhet a gondolat, hogy egy meglehetősen szűk körből került ki a szerzői gárda, mégis joggal elmondható, hogy a témában a legfontosabbnak tekinthető tanulmányok egy kötetben megtalálhatók, és „kötelező” olvasmányként az alkotmány-, politika-, hivatal- és igazgatástörténet művelői számára rendelkezésre állnak. A magyarországi kutatás számára mindenesetre valóban arra mutatnak rá, hogy az az út, amin most járunk, nem tér el jelentős mértékben attól, amit ma Európában e témakörben művelnek.

H. Németh István

Hermann István
A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE IGAZGATÁSA
A 18. SZÁZADBAN, 1700–1777
 MNL Veszprém Megyei Levéltára – Veszprémi Főegyházmegye,
 Veszprém 2015. 353 oldal

Kosáry Domokos állapította meg a 18. századi magyar művelődéséről írt összegzésében, hogy a katolikus expanzió mértékét csak a helyi, egyes egyházmegyei adatokból tudjuk majd felmérni. Azonban Kosárynak nem állt rendelkezésére még olyan mélységű feldolgozás ilyen téren, ami akár csak egy általánosabb megállapítást is megelőlegezhetett volna. Az elmúlt két és fél évtizedben azonban a 17–18. századi egyháztörténet-kutatás jelentős előrelépést tett, hogy ezeket a hiányokat ledolgozza. Különösen igaz ez a dunántúli területekre, elég csak a Pécsi Egyháztörténeti Intézet munkáira vagy Fazekas István győregyházmegyei kutatásaira gondolni. Bár a veszprémi egyházmegye-történet kutatása nagy múltra tekint vissza, a most bemutatásra kerülő kötet, Hermann István munkája az említett hiányt tovább szűkíti. A szerző korábbi doktori disszertációján alapuló monográfiájában a helyi források mélyreható és alapos feltárásával, kritikus összevetésével eddig nem ismert mélységben tárta fel az összeomlott egyházi struktúrának a 18. századi újrászervezését.

A kötet két nagyobb, ám szorosan összefüggő részre bontható. Az első felében Hermann István a területi alapú egyházigazgatási egységeket vizsgálja meg, majd a második részben az ezek igazgatását ellátó, általa egyházmegyei elitnek nevezett szűkebb réteget mutatja be. Az egyházszerkezet kiépítésénél fontos alapvetést tesz, eszerint ennek rekonstrukciója egyben a tér szimbolikus és konkrét birtokbavételét is jelentette. Igaz, ennek két szegmensét vizsgálja csak a kötetben: a vallásgyakorlat helyszínének, azaz infrastruktúrájának biztosítását és ennek a folyamatnak az intenzitását, főbb ütemeit.

Az egyházszerkezet neoorganizációját három főbb szakaszra különíti el: 1. az egyes plébániák egyházmegyei hovatartozásának eldöntése, majd a 2. ütemben ennek alapján a középső igazgatási szint, az esperesi kerületek struktúrájának kialakítása, végül a 3. szakaszban a plébániahálózat racionalizációja.

A legalsó szint, a plébániahálózat újjászervezése térben és időben eltérő intenzitással ment végbe. Jóllehet a 18. század eleji viszonyok nehezen feltárhatóak forrásanyag hiányában, a szerző 1710 előtről 20 plébániát és 12 ideiglenesen létezett plébániát tudott igazolni. Lényegében ez volt a kiindulási állapot, bár a lelkipásztori szolgálat kiterjedtsége mind minőségében, mind területi lefedettségben összetettebb képet mutatott. Azonban felmerül a kérdés: vajon a plébánia olyan jól körülírható fogalom volt már ekkor, mint azt ma gondoljuk? Hermann István a kutatás során körültekintően választotta szét az egyházmegye területén található exempt plébániákat, a megyéspüspök jóváhagyásával hivatalosan vagy legalább félhivatalosan szerzetesek által pasztorált egyházakat, és a licenciatúsok által ellátott területeket. Ráadásul az első adatok, jövedelemösszeírások és egyéb források összevetése tovább zavarja a képet. Az anyaegyház-leányegyház viszonylatában ugyanis ezek a plébániák gyakran mozognak: többször megesik, hogy annak székhelyet a szomszédos alkalmasabb helyre teszik át, így az egykori plébániából filia lesz. Bár ez lényegi változást nem feltétlenül okoz a plébániahálózat kiterjedésében, hiszen csak a plébánia területi egységén belül történik a státuszok felcserélődése.

A plébániaalapítások intenzitását vizsgálva alapvető kérdés, hogy mi magyarázta az ennek során bekövetkező hullámvölgyeket és tetőpontokat? 1735-ben már 91 plébánia van, amelyek ugyan már jelentősen lefedik az egyházmegye területét, valójában még egy igen töredezett hálózatot mutatnak, ez a töredezettség majd csak két évtized múlva, a 18. század derekára tűnik el. Érdekes, hogy 1735 után egy jelentősebb visszaesés tapasztalható a plébániák kialakításának intenzitásában. Csak a mélyreható vizsgálatnak köszönhetően állapítható meg, hogy ez nem a püspök egyéni döntésének hatása, hanem annak felismerése, hogy a plébániák száma olyan ugrásszerűen növekedett meg, hogy azzal a papság képzése nem tudott lépést tartani. Ráadásul az infrastruktúra minősége, azaz a templomok, plébániák állapota és a plébánosi jövedelmek is nehéz helyzetről árulkodnak.

Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy teljesen megállt volna a szervezési folyamat. Az 1730-as évek derekán a középszintet jelentő területi-igazgatási egységek struktúrájának bővítése zajlik. Ezt az egyházigazgatási középső szintet a középkori gyakorlattal és más egyházmegyékkel ellentétben azonban Veszprémben az esperesi kerületek jelentik majd a 18. századtól kezdve. A főesperességek lényegében eltűnnek, virtuális-számítási egységekként jelentkeznek csak. Az esperesi kerületek esetében tehát azt a fentebb már említett 2. ütemet figyelhetjük meg, amikor a plébániák számához, kiterjedéséhez igazítják a középszintű igazgatási egységeket. Az 1740–1750-es években újabb lendületet kap a folyamat, számos új plébánia keletkezik. Ezt 1760-ban ismét egy visszaesés követi, aminek azonban már az a magyarázata, hogy lényegében az újjáépített plébániahálózat – a szerző szavaival élve – „szerkezetkész”. Ezt a szerkezetkész állapotot és a mögötte kibontakozó folyamatot segíti megérteni az a plébániai adattár, amely különböző szempontok szerinti bontásban függelékként csatlakozik a kötethez. Az adattár mellett nagy segítséget jelent a folyamat értelmezéséhez a számos lapból álló, jól áttekinthető térképmelléklet is.

A kötet második részében az egyházmegyét irányító elitet vizsgálja Hermann István, elemzését két kérdés köré rendezve: 1.) Az egyházmegyei elit részét képező tisztségek milyen egyházi társadalmi mobilitást rajzolnak ki, és ezek alapján felvázolható-e egyházi pályamodell? 2.) Az egyházmegyei elitben szerepet kapó papság ténylegesen milyen feladatokat lát el az egyes, fentebb bemutatott egyházigazgatási szintek kialakításában, majd működtetésében?

A középső szintű igazgatási egységet, mint fentebb említettem, a középkori főesperességek eltűnése következtében a kerületi esperesek irányították. Kiválasztásukban fontos szempont volt az alkalmasság, amely átlagosan 11 esztendei lelkipásztori szolgálatot jelentett. Feladatuk a plébánosok ellenőrzése volt, és lényegében kommunikációs csatornát jelentettek az alsópapság és az egyházmegye fő irányítói, a helynők és a püspök között. A fennmaradt kerületi jegyzőkönyvek alapján azonban mégis egyik leggyakoribb feladatuk egyes egyházi ruhák, kegytárgyak, út menti keresztek, templomi zászlók megáldása volt – bár ezek nyilvánvalóan egybekapcsolódhattak a helyi plébánia és plébános vizitálásával. A kerületi esperesi kinevezés vízvázaló volt az egyházi pályán, jelentős részük lépett tovább a székeskáptalanba.

A káptalan azonban nem jelentett valódi egyházkormányzati testületet, a főesperesi címek eltűnésével ez még inkább kiüresedett. A veszprémi káptalan ráadásul nem számított a korban országasan kiemelkedő presztízsűnek, így a kanonokok kinevezése lényegében a püspök kezében maradt. A káptalan legkiemelkedőbb javadalmait az egyházkormányzat aktív tagjainak tartották fenn, és közülük került ki az egyházigazgatás legfontosabb irányítója, a püspöki helynök is. A káptalani tisztség ugyanakkor kevés kivételtől eltekintve az egyházmegyes papság számára a karrier csúcspontját jelentette.

A püspöki helynökök egyfajta folytonosságot teremtettek a 18. századi veszprémi egyházigazgatásban. Padányi Bíró Márton például püspöksége előtt betöltötte ezt a tisztséget, más helynökök pedig hosszabb, több püspök alatt teljesített szolgálat révén biztosították a folyamatosságot. Feladataik közül a lelkipásztori teendőket (templomok, keresztek megáldása) leggyakrabban átadták a kerületi espereseknek. Az egyházi bíráskodás mellett azonban kiemelkedő volt egyházkormányzati szerepük: plébániaszervezés és -alapítás, plébániák végleges vagy ideiglenes betöltése, az egyházmegyébe más püspökségből átlépő, vagy máshová távozó papokról a döntés és engedély meghozatala, a lelkipásztori feladatoktól való ideiglenes vagy végleges felmentés, valamint a vizitáció elvégzése.

Az egyházmegyei elit kialakítását Hermann István a már alaposabban kutatott Padányi Bíró Márton példáján át szemlélteti, az vizsgálva, hogy a megyéspüspökök milyen lehetőségei voltak ennek a szűk rétegnek az összeállításában, pályájuk mozgásában. Bíró püspökségének elején különös nehézséget okozott ebben a tekintetben, hogy 1745–1755 között nem volt üresedés a veszprémi káptalanban. Emiatt 1749-től tiszteletbeli kanonoki címet adományozott, amely a káptalan „előszobája” volt, és jellemzően ez volt az első lépés a kerületi esperesek munkájának elismerésére. Ezzel párhuzamosan a püspök törekedett egy fiatalabb generáció lehetőséghez juttatására, s az érintettek későbbi pályája igazolta Padányi Bírónak személyi politikáját. Az ekkor felemelt nemzedék a későbbi püspökök hasznos segítőinek bizonyult, közülük Horvát Pál püspöki helynök lett, Sellyei Nagy Ignác pedig az első székesfehérvári püspök. A káptalanon belüli nézeteltérések, illetve a káptalan és a püspök közötti viszony azonban befolyásolhatta az egyházmegyei eliten belüli mozgásokat. Orosz Pál nagyprépostot például egy ilyen nézeteltérés miatt mozdította el Padányi Bíró Márton a helynöki tisztségéből. Az egyházmegyei elit alakulásának értelmezését segíti a kötet függelékében az egyes területigazgatási szintek szerint rendszerezett személyi adattár, ami azért is jelentős, mert számos esetben pontosítja, kiegészíti Pfeiffer János mai napig használatos, kiemelkedő munkáját, a veszprémi egyházmegye történeti névtárát.

Az egyházigazgatási szervezet kialakítása – és mindenekelőtt a plébániahálózat újjászervezése – az 1770-es évek derekára jelentős előrehaladást ért el. A plébániák rendszerének

sűrűsége, kiterjedtsége alkalmassá és egyben szükségszerűvé tette a dunántúli régió egyházszervezetének átalakítását. Ez vezetett 1777-ben a székesfehérvári és szombathelyi püspökségek megalapításához. Ez természetesen új feladatok elé állította a veszprémi püspököket is, azonban ez már a köteten túlmutató, a 19. századba átnyúló folyamatokat jelent.

A plébániahálózat, az egyházigazgatás megszervezése azonban csak szerkezetét adta a katolikus egyháznak. Eköré a szakrális tájat a liturgikus események, papság és hívek interakciója, búcsúk, zarándoklatok, körmenetek alakították ki, és töltötték meg az egyházat élettel. Ezek kutatása teszi majd teljessé azt az egyházi történeti földrajzi képet, amelynek feltárásához Hermann István alapos és kiváló kötete gazdagon hozzájárult. A veszprémi egyházmegye 18. századi vizsgálata ugyanakkor előrevetíti már egy dunántúli regionális, összehasonlító egyháztörténeti munka lehetőségét is a pécsi és győri egyházmegyékkel egybevetve.

Mihalik Béla Vilmos

Koncz Pál

PAPÍRMÍVESSÉG ÉS KÖNYVMŰVÉSZET VESZPRÉM MEGYÉBEN A 18–20. SZÁZADBAN

S. a. r. és szerk. Jakab Réka

Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém 2017. 384 oldal.

Koncz Pál 1972-től 2012-ig dolgozott a veszprémi Bakonyi Múzeum – a mai Laczkó Dezső Múzeum – restaurátoraként, és munkája mellett széles körű kutatói tevékenységet is végzett. Szakterülete a könyvtörténet volt, ezen belül is a Veszprém megyei vonatkozású régi könyvekkel kapcsolatos – a restaurátori feladatokon messze túlmutató – források feltárása, amit a lehető legtágabb értelemben kell vennünk, mert Koncz Pált szenvedélyesen foglalkoztatta minden ide vágó részlet, a papírt előállító malmok bérlőinek történetétől a könyvkötők működésén át, a könyvek piacáig. 2015-ben bekövetkezett halála sajnos megakadályozta, hogy az életművét őrző tanulmányokat önálló kötetben is megjelentethesse. Életében megjelent és néhány kéziratban maradt írását most Jakab Réka rendezte sajtó alá.

A szerkesztői előszót Koncz Pál életrajza követi, majd a régi barát és kolléga, Hudi József írása következik Koncz Pál pályájáról, elhelyezve őt a könyvtörténeti kutatások szakmai közegében. A kötet ezt követően négy részre, továbbá egy lezáró epilógusra, illetve a bibliográfiára tagolódik. Az első rész címe *Papírmalmok és papírtörténet*, amelyben hat, 1986 és 2002 között keletkezett tanulmányt olvashatunk. A második részben, amely a *Könyvkötők és könyvkötéstörténet* címet kapta, tizennégy 1988 és 2008 között íródott tanulmány és kisebb közlemény szerepel. Ezt követi a *Művelődéstörténet* című blokkban három írása, amelyek 1987 és 2008 között jelentek meg először. Végül a *Restaurálás és műtárgyvédelem* problematikáját járja körül tíz tanulmány az 1975 és 2001 közötti évekből. Epilógusként a *Sírkövek a felsőörsi református temetőből* című írás zárja a kötetet.

A könyv jól szerkesztett, egyértelműen kitűnik az a szándék, amely a makrokeretekről a részletek felé haladva vezeti be az olvasót a Veszprém megyei könyvtörténet részleteibe. Koncz történészi eljárásában jól kamatoztatja azt a restaurátori felismerést, hogy egy tárgy mindig történeti rétegek hordozója. Munkamódszere ennek következtében hasonlós a régészéhez: a tárgyból következtet egy azt előállító kultúrára, a technikai megoldások fejlődésére, illetve egy társadalom viszonyrendszerének működésére. Kétségkívül, itt